
Les altres dones i l'accés a la universitat

Sandra Asensio, Gisela Redondo, Olga Serradell i Mª Ángeles Serrano¹

Resum: El pas cap a una *modernitat dialògica* es caracteritza per un *gir* a partir del qual es transformen les relacions entre les persones i es basen, cada vegada més, en el diàleg igualitari. Des del món de la vida, les persones poden generar una transformació de les estructures i institucions socials.

Aquesta comunicació parla de les *altres dones*, la immensa majoria de les dones, les que no posseeixen títol universitari, amb o sense formació bàsica, aquelles dones que tradicionalment han estat excloses de l'educació, de l'aprenentatge formal al llarg de la vida i de moltes oportunitats de participació social. La seva participació en moviments socials i en experiències educatives dialògiques els permet transformar el seu món de la vida a partir d'un femisme basat en la igualtat de les diferències.

La participació de CREA en el projecte "University Adult Access Policies and Practices Throughout the European Union, and Their Consequences for the Participation of Non-Traditional Adults", on s'ha realitzat un estudi comparatiu de les diferents polítiques d'accés a Europa, ens proporciona informació sobre les percepcions que d'aquestes en tenen les persones participants o *estudiants no tradicionals* entre les quals es troben les *altres dones*.

Fruit del *gir dialògic*, la universitat es pot transformar i obrir cap a la societat. Tenir en compte les propostes dels moviments socials amb projectes culturals i educatius, i les pràctiques dialògiques on participen dones no universitàries crea la base de teories progressistes, teories dialògiques que creuen en la transformació.

1. El dret a accedir a la universitat

La informació o coneixement es fa imprescindible en l'actual societat: la seva generació i processament condiciona i transforma

---

¹ Sandra Asensio és doctoranda en Sociologia a la UB i membre de CREA; Gisela Redondo és sociòloga; Olga Serradell és doctoranda en Sociologia a la UB i becària de recerca i docència del Dept. de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les CCSS; Mª Ángeles Serrano és doctoranda en Sociologia a la UB i membre de CREA.

aspectes rellevants en les estructures socials i personals. Però, tot i que hem passat de l'industrialisme a l'informacionalisme, encara es mantenen les relacions d'intercanvi desigual pròpies del mode de producció capitalista. Continuen existint unes elits que controlen la distribució de riquesa, els capitals i la gestió de recursos. Part d'aquest control està basat en una distribució desigual dels recursos intel·lectuals i en el predomini d'uns sabers sobre uns altres (Castells 1997).

La prioritització dels elements curriculars dibuixa un nou panorama d'exclusió social: les persones que no posseeixen les competències per aportar la informació o coneixements que es valoren a la xarxa, en queden excloses. En aquesta situació d'exclusió es troben les *altres dones*, aquelles dones amb uns coneixements que en bona part són considerats irrellevants, no solament per part dels homes sinó també de les dones acadèmiques (Puigvert & Elboj 1999). Superar aquesta situació de desavantatge social de les altres dones no significa poder accedir a l'ensenyament universitari. Un altre factor condiciona l'accés a la universitat de les *altres dones*: es limita l'accés a la formació a grups amb dificultats econòmiques. L'educació es converteix, així, en un dels factors que configuren la *dualització social* (Gorz 1995).

Per últim, l'accés a la universitat es troba condicionat per barreres de tipus institucional. CREA està participant en un projecte d'àmbit europeu, "University access and social exclusion" (Université Catholique de Louvain, en procés), on es realitza un estudi comparatiu de les diferents polítiques d'accés a la universitat. Espanya és l'únic país de la Unió Europea que, com a única via, exigeix a les persones adultes la realització d'un examen, una prova exclusivament acadèmica, per poder accedir a la universitat.

Diferents decrets i ordres recullen la legislació vigent que regula la via d'accés a la universitat per a persones majors de 25 anys:

L'ordre ministerial de 24 de febrer de 1981 que restringeix de dos a una les convocatòries anuals de les proves d'accés per als estudiants universitaris més grans de 25 anys².

---

² "5418 ORDEN de 24 de febrero de 1981 por la que se modifica el artículo 2.1 de la Orden de 20 de mayo de 1971 que regula el acceso a los estudios universitarios de los mayores de veinticinco años. Ilustrísimo señor: La Orden ministerial de 20 de mayo de 1971 por la que se regula el acceso a los estudios universitarios de los mayores de veinticinco años, dispone en su artículo 2.1 que cada universidad realizará anualmente dos convocatorias de las pruebas de acceso que la misma establece. La experiencia adquirida en la aplicación de la citada Orden ha puesto de relieve que para atender a la demanda de ingreso en la Universidad por la vía que se regula en la misma, es suficiente una convocatoria anual, solución que por otra parte, parece mas adecuada para el

La LOGSE (Llei Orgànica 1/1990), en el seu Títol III (article 53.5), estableix el desenvolupament d'un test específic per a majors de 25 anys que els permet accedir a la Universitat sense una formació acadèmica prèvia³.

En l'article 24 del Reial decret 704/1999, de 30 d'abril de 1999 publicat al BOE en data d'1 de maig de 1999, pel qual es regulen els diferents tipus d'accés a la universitat, es restringeixen el nombre de places disponibles (per als més grans de 25 anys) a un límit entre l'1% i el 3% del total de places disponibles en els ensenyaments universitaris als quals poden tenir accés⁴.

La Llei de reforma universitària de 1983 està essent revisada per tal de portar a terme una reforma del sistema universitari, de manera que la universitat espanyola esdevingui una organització moderna, capaç de fer front a les demandes de la nova societat el nou mil·lenni.

Dins el concepte d'*estudiants no tradicionals*⁵, desenvolupat al projecte ACCESS, englobaríem també les *altres dones*. Aquestes,

---

normal desenvolvimiento de las actividades de los diversos Centros afectados. Estas razones aconsejan reducir a una sola las convocatorias anuales previstas en la Orden antes dada. Estimaciones que el plazo del 1 de febrero al 31 de marzo es el mas adecuado para que se de cumplimiento a lo dispuesto en los artículos 4º Y 5º de la misma, y demás formalidades a cumplimentar ante el correspondiente Centro universitario. Por todo ello, y con el favorable informe de la Junta Nacional de Universidades, Este ministerio ha resuelto: Artículo único-El artículo 2.1 de la Orden ministerial de 20 de mayo de 1971 por la que se regula el acceso a los estudios universitarios de los mayores de veinticinco años, queda redactado de la siguiente forma: <<Cada Universidad realizará anualmente una convocatoria que se efectuará entre el 1 de febrero y el 31 de marzo, en el momento que resulte más adecuado para el normal desenvolvimiento de las actividades académicas y docentes de los Centros correspondientes>>. Lo que comunico a V.I. para su conocimiento y efectos. Madrid, 24 de febrero de 1981. GONZÁLEZ SEARA (BOE:5102).

³ "Los mayores de veinticinco años de edad podán ingresar directamente en la Universidad, sin necesidad de titulación alguna, mediante la superación de una prueba específica." (BOE:28935)

⁴ "Para los estudiantes mayores de 25 años que hayan superado las pruebas de acceso a la Universidad previstas en el artículo 53.5 de la ley Orgánica 1/1990 (LOGSE), se reservarán plazas en un número no inferior al 1 por 100 ni superior al 3 por 100 de las disponibles en las enseñanzas a las que estos estudiantes puedan tener acceso, de acuerdo con las pruebas específicas realizadas." (BOE:16107).

⁵ Són aquells grups que pertanyen a grups socials (d'edat, classe social o ètnia), la proporció dels quals dins la universitat és inferior a la mitjana. Moltes d'aquestes persones accedeixen al coneixement a partir de les situacions de la vida quotidiana -i no en contextos acadèmics-, però, pel fet de trobar-se en la societat de la informació, han d'accedir als sistemes educatius que estan basats en coneixements acadèmics. És, doncs, un concepte bàsic, definit per oposició al concepte d'estudiants tradicionals (grups privilegiats), i que es refereix a aquells grups socialment exclosos pel fet que el seu bagatge cultural -creat en el mateix context cultural- no ha estat ni és tingut en compte.

després d'una vida dedicada a la família i a la llar, decideixen iniciar uns estudis que entenen com una oportunitat que tenen de dedicar-se a si mateixes i és així com, mitjançant l'aprenentatge i el diàleg, comencen a autovalorar-se i a comprovar que elles tenen la capacitat no solament d'accedir a titulacions superiors sinó també de crear les possibilitats i les condicions per transformar l'entorn en què viuen.

Cal disposar d'un sistema educatiu que inclogui les aportacions que els col·lectius que pateixen situacions de desigualtat social com les *altres dones* poden realitzar, un sistema que s'orienti a la promoció de les habilitats que les altres dones posseeixen perquè es vegin i es valorin com a subjectes transformadors (Habermas 1999), que promogui la participació i el diàleg per potenciar la creació de moviments socials crítics i transformadors. Un context educatiu favorable permet que les altres dones puguin dur a terme una transformació de les relacions de dominació que, sovint, pateixen en la seva vida personal. Només una transformació d'aquestes relacions de dominació pot potenciar la disminució de les desigualtats socials i culturals (Flecha 1997). *La modernitat dialògica* cap a la qual avancen les societats actuals conté les característiques dialògiques que les accions de les persones i els canvis en les seves relacions personals li estan donant.

2. Reflexivitat i creació de noves expectatives

En aquest context, CREA investiga i participa per a la superació de les desigualtats socials en base a plantejaments crítics i transformadors.

En les pràctiques i teories dialògiques de la societat l'accés a la informació i al coneixement són tractats com a peces clau per a la superació de les desigualtats socials. Partim de la reivindicació del dret igualitari a l'educació i la creació dels mecanismes i les pràctiques que fomentin una participació de totes les persones involucrades en els processos d'aprenentatge, col·lectius que pateixen situacions d'exclusió i desigualtat social i que a través de la seva participació en moviments socials dialògics inicien un accelerat procés d'aprenentatge i transformació.

Partim de l'existència de barreres de diferents tipus que s'han de tenir presents per poder-les superar i fer possible que aquest col·lectiu pugui accedir a la universitat. Les *altres dones*, la immensa majoria de dones, que no tenen titulació universitària (Puigvert & Elboj 1999), es troben amb una sèrie d'impediments a l'hora d'accedir a titulacions superiors. Igual que altres col·lectius com el gitano o altres cultures

minoritàries, no tenen representació a la universitat com a alumnes i molt menys com a professores. No tothom ha d'anar a la universitat, però tothom ha de poder escollir si hi vol anar. Nosaltres defensem que siguin les altres dones qui decideixin per si mateixes si hi volen anar o no.

Tradicionalment s'ha exclòs a aquestes dones del discurs feminista, prioritzant els interessos d'un altre determinat grup de dones, les que posseeixen titulació universitària i treball qualificat, amb més presència en els àmbits polític, social i cultural i amb més facilitats, per tant, de participar-hi. Des dels plantejaments feministes tradicionals s'ha donat resposta a demandes d'aquesta capa minoritària de dones sense tenir en compte les aportacions, necessitats o motivacions que les *altres dones* tenen. Com a conseqüència, són excloses del discurs feminista predominant dins la universitat perquè bona part dels seus coneixements es consideren irrelevants (CREA 1995-98). Aquesta situació necessita un canvi, basat en l'aportació que les *altres dones* poden fer per tal que el discurs feminista s'enriqueixi i formi part d'un projecte global.

Les *altres dones* han interioritzat imatges negatives d'elles mateixes que les han portat a no creure en les seves habilitats i competències i a ni tan sols plantejar-se que poden accedir a la universitat. La infravaloració i la manca d'autoestima esdevenen barreres que han condicionat les expectatives personals i la seva reclusió a l'àmbit familiar. A moltes llars encara existeixen estereotips i prejudicis sobre la incapacitat de la dona per a estudiar i encara més per anar a la universitat. Per tant, la creença que no es pot accedir a la universitat es veu reforçada per aquests prejudicis sense fonament, que impedeixen la realització personal i social.

Quan les *altres dones* inicien processos educatius en centres d'orientació dialògica, creen noves expectatives i incrementen la valoració que tenen de si mateixes. Porten el diàleg a les seves llars i inicien un procés de transformació de les relacions amb el marit, fills, filles; introdueixen el diàleg en el seu món de la vida.

Valorar-se més a si mateixes i crear noves expectatives les condueix a iniciar projectes personals com presentar-se a la prova d'accés a la universitat per a majors de 25 anys. Al principi, en comptes del suport dels marits i fills i filles, reben les seves crítiques. Les barreres que troben les altres dones quan decideixen estudiar van molt més enllà de les barreres estructurals, són barreres personals ubicades en el món de la vida que les porten a transformar les seves relacions familiars.

Les *altres dones* reivindiquen el dret a ser escoltades i a participar a la societat a partir de moviments basats en un diàleg igualitari on puguin fer sentir les seves veus. Aquest és el cas de FACEPA (Federació d'Associacions Culturals i Educatives), un moviment on les persones participants reivindiquen el seu dret a ser escoltades. Aquest procés d'aprenentatge i participació dialògica que segueixen les potencia per millorar les seves vides i transformar les estructures de la societat. La Declaració dels drets de les persones participants sorgeix de les propostes de les persones participants sense titulacions universitàries i que participen en educació de persones adultes. Moltes d'elles són dones, ja que el seu accés als processos educatius ha estat més limitat que el dels homes. Aquestes veus han arribat a institucions com la UNESCO i la UE. Aquesta declaració ja forma part de la legislació internacional, amb la qual cosa ha esdevingut un exemple que demostra fins a quin punt l'acció col·lectiva de les persones en els seus mons de la vida arriba a les estructures i les transforma.

Existeix un discurs predominant que tendeix a desprestigiar els estudis universitaris dient que es produeix una sobreeducació i parlant de la universitat com una fàbrica d'aturats. Aquest discurs prové de persones amb titulació universitària, amb condicions laborals estables, els fills de les quals també tenen titulació universitària. Es crea, doncs, una contradicció, però és un discurs que s'estén i repercuteix en les decisions de les persones. Un moviment progressista que cregui en les capacitats de les persones i en la transformació social no defensarà mai que una persona no vagi a la universitat sinó que lluitarà perquè l'accés hi sigui igualitari. Aquest discurs crea una barrera que s'està trencant a través d'un canvi d'actitud: de la mateixa manera que s'assumeix i s'interioritza, es canvia.

Aquesta possibilitat de transformació s'està realitzant en escoles d'educació de persones adultes d'orientació dialògica, on la comunicació permet un diàleg amb altres perspectives i cultures que ens enriqueixen, sense perdre les respectives identitats i sense situar-les jeràrquicament com a superiors o inferiors (Freire 1997). La comunicació horitzontal entre dones amb titulació universitària i sense genera un feminisme molt més radical i profund que aquell monopolitzat per persones amb títol universitari que es creuen portadores de les idees cap on han de caminar les transformacions de totes les dones (Puigvert & Elboj 1999).

Una barrera també a superar és la concepció compensatòria de l'educació, basada en l'errònia idea que hi ha una edat per estudiar: la preadulta. La superació d'aquesta barrera implica que hi

hagi un gir cap a una concepció basada en les capacitats de les persones, substituint les teories del dèficit per les que creuen en la transformació.

Les limitacions a l'accés als estudis universitaris han deixat fora els grups més desfavorits. Les barreres institucionals, generades des de la universitat, així com la superació d'aquestes per part de les altres dones i la creació de possibilitats d'accés a l'educació superior.

FACEPA ha iniciat contactes amb la universitat i hi està establint un diàleg per assolir l'objectiu de l'accés igualitari a la universitat de totes les persones. Aquest és un altre exemple de com des del món de la vida, les persones aconsegueixen incidir i transformar les institucions i estructures més rígides.

La limitació del nombre de places per a majors de 25 anys reforça aquella idea que només hi ha una edat per estudiar i que els coneixements de les persones adultes s'han d'adequar als de la universitat. Tot i superar unes proves d'accés molt acadèmiques existeixen les quotes que impedeixen que la superació d'aquesta prova doni accés a la universitat.

Les proves d'accés a la universitat és un impediment també a superar. El funcionament d'aquestes proves es basa en la superació d'una primera prova comuna i una d'específica. El caràcter acadèmic d'aquestes proves no té present que les persones que s'hi presenten han deixat els estudis fa temps i que han desenvolupat altres competències pràctiques (CREA 1995-1998). L'experiència de les *altres dones* no es té en compte i s'espera que s'adaptin a uns requisits d'accés en què elles no han pogut participar a cap nivell. La seva aportació no ha estat tinguda en compte i ha comportat una barrera més a superar. És necessari que es produeixi un gir en aquest sentit i que es tinguin presents les veus i aportacions de les *altres dones*.

També s'ha de tenir present que els temaris de les proves d'accés a la universitat no han estat del tot definits, sobretot pel que fa a la prova comuna, que se centra en el bagatge acadèmic. Les condicions socials desfavorables que han acompanyat aquest bagatge acadèmic no es tenen en compte i, per tant, no es planteja la possibilitat de transformar-los.

Les barreres existents són, per tant, aspectes a tenir presents per poder-los superar i és a través d'una visió crítica que contempli l'esperança del canvi que entre tots i totes podrem realitzar aquest somni.

3. Dels canvis en el món de la vida a la transformació social: cap a un accés igualitari a la universitat

Com ja s'ha dit, s'està produint una dualització social entre els grups amb més formació acadèmica i els qui no han accedit a aquesta formació. La universitat proporciona aquest reconeixement, acredita, amb titulacions, el coneixement. Per això, una manera de trencar l'exclusió social és crear possibilitats d'accés a l'educació superior per a les persones o grups tradicionalment exclosos. La majoria de dones tenen més dificultats per accedir a la universitat perquè han viscut un procés d'aprenentatge no acadèmic i han desenvolupat altres habilitats, aquelles que no són valorades en contextos acadèmics com els universitaris. L'opció d'anar a la universitat ha de tenir-la tothom.

El procés de transformació cap a l'accés igualitari a la universitat ja s'està donant: les aportacions teòriques d'autors com Habermas, Giddens, Beck o Touraine, o les que estem realitzant des del CREA, demostren com s'està superant la divisió entre subjecte/objecte cap a un enteniment dialògic que s'oposa radicalment a la reaccionària dissolució dels subjectes transformadors. El diàleg adquireix major importància, els problemes, conflictes, es discuteixen a casa, a l'escola, a l'associació. Les persones utilitzem les habilitats comunicatives (CREA 1995-1998) cada vegada més per entendre'ns i aprendre les unes de les altres. Les relacions socials canvien, es fan més dialògiques. Les repercussions d'aquest gir es produeixen en el *món de la vida* de les persones, i és a partir d'aquí com, a nivell més global, l'acció comunicativa en una perspectiva dialògica transforma les estructures, el sistema educatiu, legislatiu, polític, social. Les teories més crítiques i progressistes actuals parteixen d'aquesta capacitat de transformació de les estructures a través de l'acció social dels subjectes. Paral·lelament, des del CREA defensem que teoria i pràctica han d'anar unides en tota proposta crítica i transformadora, potenciant l'accés de les persones tradicionalment excloses a la universitat i els moviments socials, educatius, culturals que realitzen propostes innovadores i inicien processos de diàleg amb la universitat, una de les institucions menys dinàmica de l'actual societat. La realitat es canvia intervenint-hi, creant espais de diàleg, realitzant propostes, superant barreres i creant possibilitats a través de l'acció col·lectiva.

La perspectiva dialògica

La participació de les dones sense titulació universitària en processos d'*aprenentatge dialògic* genera el seu protagonisme en la transfor-

mació de les relacions de gènere, incloent la seva irrupció en el discurs feminista habitualment monopolitzat per l'elit d'universitàries. Aquest procés segueix quan accedeixen a la universitat. Les *altres dones*, la majoria de les dones, no han ocupat un paper central ni en l'elaboració del discurs feminista ni tampoc en els temes seleccionats per aquest discurs.

Avui s'inicien moviments que poden enriquir els plantejaments dels discursos teòrics feministes dels quals actualment són excloses les *dones no acadèmiques*. Aquest procés està fent possible un feminisme dialògic, on les aportacions de les *altres dones* al discurs teòric feminista siguin tingudes en compte. Alguns sectors d'aquestes dones estan ja reclamant fer sentir les seves veus, tant importants per a construir el feminisme del segle XXI.

L'aprenentatge dialògic es basa en principis que permeten la creació de possibilitats per a què les persones tradicionalment excloses, les *altres dones* en aquest cas, puguin transformar els seus mons de la vida i sortir de l'exclusió social que pateixen. En relació amb això, el *gir dialògic* que s'està donant en la nova modernitat fa avançar la societat cap a una *modernitat dialògica*. Alhora, el canvi en les relacions de les persones en el seu món de la vida repercuteix en la transformació de les estructures, institucions i sistemes socials cap a un funcionament més dialògic.

El fet que les *altres dones* accedeixin a la universitat i adquireixin titulacions universitàries, transformant alhora les relacions dins i fora de la universitat, és un fet revolucionari: persones que viuen processos d'exclusió social, no solament fan les seves vides més igualitàries sinó que, amb la seva participació col·lectiva en moviments dialògics culturals i educatius, transformen les estructures, transformen la universitat.

Feminisme i igualtat de diferències: creació de contextos dialògics

Un element bàsic per eliminar les situacions d'exclusió social és crear espais on el diàleg sigui igualitari, és a dir, espais on es considerin les diferents aportacions de les persones segons la validesa dels seus arguments, i no per posicions de poder.

Les *altres dones* que participen en centres d'educació, en associacions o grups de dones d'orientació dialògica estan transformant les seves vides i les relacions socials. Estan basant les seves relacions en l'acció comunicativa, en una interacció on se'ls reconeix la capacitat

de llenguatge i acció, alhora que s'estableix una relació interpersonal. Totes elles participen en la definició del seu propi model d'aprenentatge.

Les *altres dones* transformen les seves relacions quan introdueixen el diàleg igualitari en el seu món de la vida, amb els seus marits, fills, amics i amigues, i ho fan quan entren en contacte amb espais dialògics, ja sigui l'escola o l'associació en la qual participen; són espais on poden reflexionar, explicar les situacions de desigualtat que estan vivint i solidaritzar-se amb altres dones que es troben en situacions semblants. L'aprenentatge dialògic i la participació social de les altres dones en centres d'orientació dialògica transforma les seves relacions i la societat.

Paulo Freire afirmava que les persones som éssers de transformació i no d'adaptació (Freire 1997). Les *altres dones* ho estan demostrant quan creen relacions solidàries i igualitàries entre elles i amb el seu món de la vida en general. Això forma part d'aquest avenç cap a una modernitat dialògica on són les persones qui transformen la societat a través del diàleg i l'acció col·lectiva.

La dimensió instrumental de l'aprenentatge dialògic proporciona coneixements i habilitats necessàries en la societat actual, aquestes són acordades en un marc dialògic sobre la base del millor argument, de manera que se'n garanteix l'eficàcia i funcionalitat. Les persones tenim capacitat per decidir allò que més necessitem i les *altres dones* són qui millor coneixen les seves necessitats, la seva situació de desigualtat amb les dones universitàries, amb els seus marits, amb els seus fills i amb les seves filles, i d'aquí la importància d'espais on poder expressar aquestes necessitats.

La universitat manté una estructura acadèmica on les capacitats de les persones són valorades a través de proves i criteris acadèmics. Per poder superar un examen com pot ser la prova d'accés per a majors de 25 anys, l'única via d'accés a la universitat per a persones adultes a Espanya, calen unes habilitats que les *altres dones*, com a persones que no han passat per processos de formació tradicionals, no posseeixen. Aquesta idea ha estat desenvolupada teòricament per CREA a partir del concepte d'*Intel·ligència cultural*. Partint del principi que totes les persones tenen les mateixes capacitats per participar en un diàleg igualitari, cadascuna les demostra en diferents contextos. Si el context no permet aquest diàleg implica que es valorarà un tipus concret d'habilitats, que en el cas de la universitat són les acadèmiques. Es tracta d'habilitats adquirides en processos de formació tradicionals dels quals moltes persones han quedat excloses. Conceptes

com el d'intel·ligència cultural s'enfronten amb la concepció elitista de la universitat i de l'estudiant universitari que, com sabem, per ara té un perfil sociocultural molt concret.

Un element que trenca amb la idea weberiana de la pèrdua de sentit és la creació de sentit. Aquesta idea és bàsica per l'avenç d'un feminisme dialògic on les *altres dones*, a més de crear noves relacions, igualitàries, transformadores i solidàries, superin les barreres que es troben en el seu intent de millorar les pròpies condicions de vida, d'accedir a la universitat o de realitzar qualsevol altre projecte que es proposin. El diàleg intersubjectiu crea sentit, expressar les necessitats crea sentit i condueix a realitzar propostes alternatives, dóna força i fa que les *altres dones* es valorin a si mateixes, que es considerin capaces d'accedir a la universitat. Per això són molt importants les relacions de solidaritat que es creen entre elles, que es converteixen en una variable imprescindible que contribueix al procés de canvi de les persones cap a relacions igualitàries. És a partir del diàleg igualitari entre totes les persones com podem crear el sentit per canviar i millorar la societat i les nostres vides, començant per aquelles que han viscut sempre en condicions de desigualtat.

“La verdadera igualdad incluye el mismo derecho de toda persona a vivir de forma diferente” (Flecha 1997). Conceptes tan bàsics i alhora tan innovadors i transformadors com el d'*Igualtat de diferències* creen una base teòrica que permet defensar radicalment moviments socials, col·lectius, que estan contribuint, a través de la seva pràctica diària, a fer que els grups i persones que han estat excloses dels processos de formació, universitària entre altres, tinguin no sols el dret sinó també l'opció d'escollir i definir la seva vida i els seus processos de formació. Val a dir que aquest concepte es crea, com les teories més crítiques actuals, a partir de pràctiques transformadores en el pas cap a una nova modernitat on societats dialògiques creen teories dialògiques.

Bibliografia

- BECK, U. 1997. Modernización reflexiva. Política, tradición y estética en el orden social moderno. Madrid: Alianza Editorial.
- BRICALL, J.M. 2000. Informe Universidad 2000. Barcelona.
- CASTELLS, M. 1997 - 1998. La era de la Información. Vol. I - II - III. Madrid: Alianza.
- CREA 1995-1998. Habilidades comunicativas y desarrollo social. DGICYT, Dirección General de Investigación Científica y Técnica. Madrid.

- CREA. 1997-2000. University Adult Access Policies and Practices Throughout the European Union, and Their Consequences for the Participation of Non-Traditional Adults. Projecte TSER. Comissió Europea.
- FLECHA, R. 1997. Compartiendo palabras. El aprendizaje de las personas adultas a través del diálogo. Barcelona: Paidós.
- FREIRE, P. 1997. A la sombra de este árbol. Barcelona: El Roure..
- GORZ, A. 1995. La metamorfosis del trabajo. Madrid: Editorial Sistema.
- HABERMAS, J. 1987. Teoría de la acción comunicativa. Vol. I. Racionalidad de la acción y racionalización social. Madrid: Taurus.
- HABERMAS, J. 1987. Teoría de la acción comunicativa. Vol. II. Crítica de la razón funcionalista. Madrid: Taurus.
- HABERMAS, J. 1999. La inclusión del otro. Barcelona: Paidós.
- PUIGVERT, L. & ELBOJ, C. 1999. "Las otras mujeres, mujer popular & educación". VII Conferencia de Sociología de la Educación. Organizado por la ASE (Asociación de Sociología de la Educación) del 23 al 25 de Septiembre de 1999. Murcia.
- TOURAINÉ, A. 1997. ¿Podremos vivir juntos? Iguales y diferentes. Madrid: PPC.